

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Ulus İnşası, Nüfus Sayımları ve Etnik Coğrafya

Bahtiyar MERMERTAŞ¹

Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler* adlı kitabının Nüfus Sayımı, Harita ve Müze bölümünde şu değerlendirmeyi yapar:

“Hayali Cemaatler’in 1. baskısında... o zamanki dar görüşlü varsayımım, Asya ve Afrika’nın sömürgeleştirilmiş dünyalarındaki resmi milliyetçiliğin doğrudan doğruya 19. yüzyıl Avrupası’nın hanedanlık devletleri olduğuydu. Daha sonra düşündüğümde bu görüşün aceleci ve yüzeysel olduğuna ve dolayısıyla şecerenin sömürge devletinin tahayyüllerinde aranması gerektiğine ikna oldum”².

Bu şaşırtıcı bir durumdur; zira sömürge devletleri, sömürdükleri coğrafyada kalmak için katı bir şekilde milliyetçiliğe karşı olmuştur. Anderson’a göre bunda etkili olan şecere ve bu şecere gramerini dolaşıma sokan, üç iktidar kurumu olan, nüfus sayımı, harita ve müze olmuştur. Bunlar, sömürge devletin mülkünü, bu mülkün coğrafyasını ve yönetilen insanın doğasını ve eksikliğinin meşruluğunu nasıl hayal ettiğini derinden şekillendirmiştir³.

Sömürgeci devlet, sömürge insanını sayarken, bölge sakinlerinin kendilerini tanımlarken yıllardır alışkın oldukları yer isimleri üzerinden değil, kendi yönetsel mantığı çerçevesinde oluşturduğu sınıflandırmalar üzerinden ayırıyordu. Zamanla bu ayırımın kendisi, idari aygıtın daha derinlere nüfuz etmesiyle birlikte, bir kimlik kategorisi olarak işleyecekti. Toplum ve birey gibi tarihsel ve güncel olarak çoğul, siyasal bakımdan belirsiz ya da değişken; dolayısıyla her toplumsal grubun ve bireyin altına yer alan/almaması gereken “diğer” ve “diğer”lerle karıştırılmaması gereken “diğer” alt kategorisi; sayımı yapanlarca hoşgörüsüzlükle karşılanacak, onların bütünlük, tek-anlamlılık tutkusu tek bir kimlik belirleyip bunu sabitleyecekti. Dolayısıyla sayımın yalanı, herkesin son derece açık bir yeri (tabii ki yalnızca bir yeri olacaktır) olduğu, kesirlere yer olmadığıdır⁴.

Osmanlı'da Nüfusun Keşfi ve Türkleş(tir)me

Roma, Antik Mısır ve Osmanlı'dan başlayarak nüfus sayımlarının yapıldığı bilinmektedir. Ama bunlar amaç, işleyiş ve sonuçları itibarıyla 19. yüzyıldaki sayımlardan bir hayli farklı olacaktır. İlk bu sayımlar, esas olarak mülkiyet yapısını ve vergilendirmeyi belirlemeye yönelikti. İşleyiş olarak da devlet makinesi içerisinde, standartlaşmamış ve kurumsal mahiyet taşıyan özerk bir birim tarafından yapılmıyordu⁵.

Osmanlı'da ise her ne kadar nüfus ve iskan politikalarının tarihi çok gerilere gidiyor olsa da, 19. yüzyılda yeni diye okunabilecek bir sorunla karşılaşmıştır. İmparatorluğun kaybettiği topraklarda ve başka ülkelerde zorla göçe tabi tutulan Müslüman nüfus, Osmanlı'nın daralan

¹ Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Doktora.

² Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, Çev. İskender Savaşır, Metis Yay., İstanbul, 1995, s. 182.

³ Anderson, a.g.e., s. 182.

⁴ Anderson, a.g.e., s. 184-185.

⁵ Fuat Dündar, *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*, Doz Yay., İstanbul, 1999, s. 14.

sınırları içerisine göç etmeye başlamıştır. Öncesinde kriz zamanlarında, çıkan sorunu çözmeye yönelik kadim bir devlet refleksi olan göç ve iskan meselesi, bu gelişmelerle birlikte belli bir sistematiğe ve kurumsallaşmaya sokularak Anadolu'nun Türkleştirilmesi planının önemli bir parçası olmuştur. Paralel olarak, Anadolu'nun etnik ve sosyal yapısını belirleyen nüfus sayımları yapıp, haritalar düzenlenmiştir. Bilindiği gibi Osmanlı'nın nüfusu algılama şekli de olan din esaslı toplum okuması/kategorizasyonu, 19. yüzyıldaki nüfus sayımlarında da bağlantılı olarak işlemiştir⁶.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, nüfus ve istatistik bilgilerinden yararlanılması üç araçla gerçekleştirilmiştir. İlki, vergilendirme amaçlı yapılan ve aslında birer toprak mülkiyeti kaydı olan; nüfus hakkında yetersiz ama önemli bilgiler içeren tahrir defterleridir. İkincisi, 1831 tarihinden itibaren asıl olarak üç kere gerçekleşen, imparatorluğun modernleşme ve merkezileşme çabalarının en önemli aracı haline gelen nüfus sayımlarıdır. Üçüncüsü ise 1906-7 tarihli son Osmanlı nüfus sayımının sonrası döneme denk gelen, 1907-1918 tarihlerini kapsayan çabalardır ve bu dönemde nüfus sayımı yapılmamasına rağmen etno-istatistik, politikanın temel aracı haline gelmiştir⁷. İttihat ve Terakki döneminde sayım yapılmamıştır ama 1882, 1895 ve 1905 nüfus sayımları esas alınarak, Müslümanlar etnik aidiyetlerine göre ayrıştırılıp, tasnif edilmişlerdir⁸. Bu, Anderson'ın 19. yüzyıl nüfus sayımlarıyla ilgili analizini doğrular niteliktedir: “Sayım yapanların getirdiği asıl yenilik, etnik-ırksal sınıflandırmalar *kurmak* değil, bunları sistematik bir tarzda niceleştirmek'ti”⁹.

Fuat Dündar'a göre Anadolu'nun İsamlaştırılma ve Türkleştirilmesinde araç olarak, etno-istatistik, etnografik harita ve etnografik araştırmalar kullanıldı. Dündar, “nüfus sayımının tüm aşamalarının analizinden iktidarın karakteri ve halkı ile kurduğu ilişki tarzı okunabilmektedir. Elde edilen veriler; bunların etnik ve dinsel gruplandırma metodu, iktidarın kimlik sorununa bakışı ve ilişkisini saptamada önemli ipuçları vermektedir”¹⁰ değerlendirmesiyle nüfus sayımı ve istatistiğin kimlik politikalarında oynadığı hayati role işaret eder.

Nüfusun Milliyeti

19. yüzyıldaki bu değişimin en önemli sonuçlarından biri, nüfus (veya bir kısmı) üzerinde kimlik kategorisi yaratıp, bu kimlikleri sabitlemek olmuştur. Daha doğrusu iktidarcı belirlenen bir –milli- kimlik, nüfus ve bireyi işaretlenmiş ve tanınma/tanımlama aracı olarak iş görmüştür. Özellikle nüfus sayımlarında ve nüfusun “milletini” belirlemede, iktidarın vatandaşları üzerinde, konuşulan dili baz alması ulus-devlet inşasında en önemli enstrümanlardan biri olmuştur. Hobsbawm bu durum için: “Doğrusu nüfus sayımları, dil sorusunu sorarak ilk defa olarak her insanı yalnızca bir milliyet değil, aynı zamanda dilsel bir milliyet de seçmeye zorlamıştı. Modern idari devletin teknik gereklilikleri bir kere daha milliyetçiliğin ortaya çıkışını besleyen bir etken olmuştur”¹¹ diyecektir.

Milleti, vatan ve ırk gibi sınırları görece belirsiz ölçütler üzerinden tanımlamaktan ziyade, böylesi bir çabanın daha işlevsel olan dil birliği üzerinden yürütülmesi milli inşa süreçlerinde çok erken bir dönemde öne çıkan bir enstrüman olmuştur. 19. ve 20. yüzyıllardaki milliyetçilik tartışmaları ve milli inşa süreçleri göz önüne alındığında ulusu oluşturduğu varsayılan belirleyenlerin (vatan, kültür, ırk ve tarih birliği vb) aynı ölçüde etkili olmadığı, milletin inşasında dilin

⁶ Taner, Akçam, 'Ermeni Meselesi Hallolummuştur', İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 38-40.

⁷ Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi*, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 86.

⁸ Akçam, a.g.e., s. 40.

⁹ Anderson, a.g.e., s. 187.

¹⁰ Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi*, 2008, s. 85-86.

¹¹ Eric J., Hobsbawm, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, Çev. Osman Akinhay, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1993, s. 124.

çok daha önemli ve etkili bir araç olarak algılandığı/kullanıldığı görülmektedir. Milli inşada dil birliğinin önemi daha sonra “tek dil”, “resmi dil” gibi kavramlarla hukuki bir mahiyet kazanmış ve milleti tanımlayan en önemli parametrelerden biri olarak kabul edilmiştir¹².

İmparatorluk tipi yönetim mantığına sahip devletlerin reayası/nüfusu ile ilişkisi, sadece asayiş tesis etme, gerektiği durumda askere alma ve vergisini toplamakla sınırlıydı. Kabaca 19. yüzyıldan başlayarak iktidar ve nüfusun karşılıklı özerk ilişkisi değişmeye, iç içe geçmeye başlamıştır. Bu tarihten sonra yeni yönetim rasyonallitesi, toplumla ilgili bilgi toplayan, böylelikle okunur kılarak müdahaleye etmeye ve daha ekonomik bir şekilde yönetilebilir kılma imkanı arayan bir iktidar düzeneğinin tesisi üzerine kurulu olduğu görülmektedir.

Yeni yönetim mantığı sadece nüfus değil, bununla paralel olarak, nüfusunun ne olduğu ve ne olması gerektiğiyle de ilgilenmeye başlamıştır: “Sayımı gerektiren nüfusun varlığı değil, nüfusu ortaya çıkaran sayım pratiğinin kendisidir. Keza sorulan soruya bağlı olarak farklı kategoriler belirlemeye başlar”¹³. Nüfusun “ne”liği kritik konu olmaktadır. Ulus-devlet yapılanmasını bünyesine katan bu yeni iktidar düzeneği için nüfusu yönetilebilir bir alanda tutma ve yönetme için rızayı üretmenin en ekonomik yolu nüfusa milli bir kaftan giydirmekten geçmektedir.

Bu minvalde oluşmaya başlayan yeni yönetim mantığına göre en ekonomik ve yönetilebilir toplumsallık için millet ve milli inşa kaçınılmaz bir araç olmuştur. Ulus-devlet, “millet” tahayyülü yaratmak, yaymak ve bunu devam ettirmek, “millet”e bağlılık duygusunu aşılama, kendi halkıyla iletişim kurmak ve herkesi ülkeye ve bayrağa bağlamak için millet imgesini oluşturup yaymak zorundadır. Eğer devlet(ler), olur da, yurttaşlarını rakip vaizlere kulak vermeden önce yeni dine (milliyetçiliğe) inandırmayı başaramazsa, pekala varlığını kaybedebilir¹⁴. Hobsbawm, “yeni din” dediği millete, devletin kendi egemenlik alanında bulunan halkın icabet etmesini sağlayamama durumuna şöyle bir örnek verir: Birleşik Krallık, 1884-85’te oy kullanma hakkının demokratikleşmesiyle, adadaki Katolik parlamento üyeliklerinin neredeyse hepsinin o andan itibaren bir İrlanda (yani milliyetçi) partisine ait olacağı ortaya çıkar çıkmaz, İrlanda’yı kaybetmiştir¹⁵. Millet gibi sınırları belirlenmiş ve homojenlik idealini hedeflemiş bu kutsallık alanı, gelişen kapitalizm için de uygun bir mecra olacaktır. Burjuvazi bu süreçte milletin yüce çıkarları ve milli birlik çerçevesinde, kendi emekçilerini etrafında toplamayı öngörmüştür¹⁶.

Devletler sadece kendi içindeki farklı “kimlik”teki yurttaşlarını rakip vaizlere kaptırma tehlikesini yaşamaz. Bununla beraber, kendi içinde bulunan bireylere de kendisine itaati ve bazı fedakarlıkları yaptırmak için “bizlik” duygusunu (yani milli duyguyu) oluşturacak bir yol izlemelidir. Nihayetinde devletler bu milli/bizlik duygusu üzerinden topluma ve bireye seslenmekte ve ondan “cevap” almaktadır.

İstatistiğin Keşfi

“Bugün anladığımız anlamda “nüfus” diye bir şey yoktu – istatistik verilere dayanarak davranışları ölçülebilecek, üzerinde eylemde bulunulabilecek böyle bir kitle olmadığı gibi, kavramın kendisi de yoktu. Bu veriler bir araya getirildiğinde anlaşılacağı gibi, 18. yüzyıldan itibaren, tıp ile kol kola yürüyen ve nüfusu hedef alan yeni bir devlet aklı, politik alana dair yeni bir rasyonalite ortaya çıkmıştır”¹⁷. Nüfusun keşfi, bireyin ve eğitilebilir bedeninin keşfi ile birlikte, çevresinde

¹² Şükrü Aslan, “Millet ve İskân: Çokluktan Tekliğe ve Hariciden Dahiliye Erken Cumhuriyet Deneyimleri”, *Tarih, Sınıflar ve Kent*, Der. Besime Şen, Ali Ekber Doğan, Dipnot Yay., Ankara, 2010, s. 377.

¹³ Şükrü Aslan - Sibel Yardımcı, Murat Arpacı, Öykü Gürpınar, *Türkiye'nin Etnik Coğrafyası: 1927-1965 Ana Dil Haritaları*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yay., 2015, İstanbul, s. 32.

¹⁴ Hobsbawm, a.g.e., s. 108-115.

¹⁵ Hobsbawm, a.g.e., s. 108.

¹⁶ Aslan, “Millet ve İskân: Çokluktan Tekliğe ve Hariciden Dahiliye Erken Cumhuriyet Deneyimleri”, s. 374-375.

¹⁷ Ferhat Taylan, “Strateji, Norm, Yönetim: 1978 Dersi İçin Bir Güzergâh”, Michel Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, Çev. Ferhat Taylan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2013.

Batı'nın siyasi yöntemlerinin biçim değiştirdiği diğer büyük teknolojik çekirdektir. Peki nüfus ne demektir? Bu sadece kalabalık bir grup insan demek değildir. Biyolojik süreçlerin ve yasaların nüfus ettiği, emrettiği, yönettiği canlı varlıklar demektir. Bir nüfusun doğum ve ölüm oranı, bir nüfusun yaş eğrisi, yaş piramidi, hastalanma hali, sağlık durumu vardır. Dolayısıyla bir nüfus yok olabilir veya tersine, gelişebilir. Nüfusun keşfi, bireyin ve eğitilebilir bedeninin keşfiyle birlikte, çevresinde Batı'nın siyasi yöntemlerinin biçim değiştirdiği diğer büyük teknolojik çekirdektir. Bu dönemle birlikte, yaşam ve beden bir iktidar nesnesi haline gelmiştir. Eskiden sadece tebaa vardı, artık onun yerine bedenler ve nüfuslar geçmiştir. İktidar için konut meselesi, yaşam koşulları, kamu sağlığı ve eğitimi, doğum ve ölüm oranı arasındaki denge gibi olguların sorun olması bu dönemle paralel olarak geliştiği görülmektedir. İnsanların daha fazla çocuk yapmaya nasıl teşvik edileceği veya her halükarda nüfus akışı ve dengesinin nasıl düzenlenebileceğini bilme sorunu da bu dönemde ortaya çıktı. Aralarında istatistiğin de yer aldığı bir dizi gözlem tekniği ve bütün büyük idari, iktisadi ve siyasi organizma nüfusun söz konusu düzenlenmesini bu noktadan sonra üstlenmiştir¹⁸. Foucault bu iktidar türünü tanımlamak için biyo-iktidar kavramını önermektedir: “Biyo-iktidarın kapitalizmin gelişmesinin vazgeçilmez bir ögesi olduğu kuşku götürmez; çünkü kapitalizm, bedenlerin denetimli bir biçimde üretim aygıtına sokulması ve nüfus olaylarının ekonomik süreçlere göre ayarlanmasıyla güvence altına alınmıştır”¹⁹.

Burada kilit kavram istatistik²⁰ olmaktadır. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde endüstriyel kapitalizm, orijinal ve büyük ölçüde Britanya kökenli üssünden kopup, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da hüküm sürmeye başlamıştır. Bunun ardından giderek güç kazanan ve iddialı olmaya başlayan işçi sınıfı hareketleri gelmiştir. Paralel olarak Batı toplumlarında artan devlet düzenlemesi aynı zamanda ampirik toplumsal araştırmaların gelişimine ihtiyaç duymuştur. Toplum yaşamının farklı özellikleri üzerine artan sayıda veri bankaları oluşturuldu. Sayısal olarak örgütlenmeye başlanan bu materyaller, devlet politikalarının saptamaya ve gidermeye çalıştığı toplumsal “sorunlar” ile ilgili bilgi sunmak için toplanıp kullanılmıştır. 19. yüzyılın başlıca entelektüel başarılarından biri istatistik disiplinin gelişimidir. Oluşturulan ilk istatistik yasaları, ekseriyetle, endüstriyel kapitalizmin yarattığı toplumsal sorunları saptamakla ilgilenen bürokratlar tarafından toplanan verilerden yapılan genellemelerden oluşuyordu²¹. Ian Hacking şöyle yazar:

“İstatistik yasaları sınıflarla yakından ilgilidir. Bu yasalar, ‘onlar’ ile, öteki ile ilgili saptanacak, çözümlenecek ve yasaların temelini oluşturacak olan yasalardır. Söz konusu sınıflar soyut varlıklar değil, toplumsal gerçekliklerdir. Kendi iyilikleri için değiştirilecek temel nesnelere, kaçınılmaz olarak işçi ya da suçlu ya da koloni sınıflarıdır”²².

Bu durumda hükümrana gereken bilgi, yasanın bilgisinden çok (onları bilmek elbette gerekli olsa ve her zaman onlara başvurulsa bile), şeylerin bilgisi olmalıdır ve hükümranın bilmesi gereken, devletin bizzat kendi gerçekliğini oluşturan bu şeylere o dönemde tam da istatistik denilmektedir. Köken olarak, istatistik devletin bilgisi demek olup, bir devleti belli bir anda niteleyen güç ve kaynakların bilgisidir²³. Devlet, kendinde, şeylerin bir düzenidir ve siyasi bilgi onu hukuksal düşünüşlerden ayırır. Yönetim, ancak devletin gücü bilindiğinde mümkün olup, devletin gücü ancak bu bilgi ile sürebilir. Spesifik bir bilgi gereklidir: Devletin gücüne dair somut, belirli

¹⁸ Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, Çev. Işık Ergüden-Osman Akınhay, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2005, s. 152-153.

¹⁹ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2003, s. 103.

²⁰ İstatistik (*statistics*) köken olarak Almanca bir kelime olup, devleti idare sanatı, idari amaçlarla toplanan sayısal bilgiler anlamına gelmektedir. Şimdi kullanılan anlamda İngilizce’de ilk olarak 1829 yılında “sayısal verileri toplama ve tasnif işi” anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bilgi için bkz. Bkz. <http://www.nisanyansozluk.com>, “istatistik” maddesi ve <http://www.etymonline.com>, “statistics” maddesi.

²¹ Alex Callinicos, *Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış*, Çev. Yasemin Tezgiden, İletişim Yay., İstanbul, 2013, s. 195-196.

²² Hacking’den aktaran, Callinicos, *Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış*, s. 196.

²³ Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, Çev. Ferhat Taylan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2013, s. 241-242.

ve ölçülen bir bilgidir. Devlet aklının temel özelliği olan yönetme sanatı, o dönemde siyasi aritmetik yani istatistiğin gelişimine sıkı sıkıya bağlıdır. Burada istatistik, olasılık hesabıyla hiçbir bağı olmayıp devletin –gücünün- bilinmesine bağlıdır²⁴.

“Türkiye'nin Etnik Coğrafyası”nın Şekillenışı

Yakın zamanda yayınlanan, “Türkiye'nin Etnik Coğrafyası: 1927-1965 Ana Dil Haritaları”²⁵ isimli kitap, bu tartışmalara önemli bir katkı sunmaktadır. Kitap, temel olarak 1927-1965 yılları arasında yapılan nüfus sayımlarında anadil, ikinci dil ve din verilerinden yola çıkarak, Türkiye'nin bahsi geçen döneminde etno-kültürel çeşitliliğini kavramayı amaçlamakta. Okuyucuya, sadece Cumhuriyet döneminde değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun “millet” sistemi, etnik yapısı, modern nüfus sayımlarının yapılmaya başlanması; 19. yüzyıldan yıldıan başlayarak, İttihat ve Terakki ile hızlanan, oradan da Cumhuriyet'in 1965'li yıllarına kadar uzanan nüfus-iskan politikaları -ve bu politikaların dönüşümünü- ayrıntılı olarak sunulmaktadır. Böylelikle, ortalama bir asırlık süre boyunca Osmanlı ve Türkiye'de yaşayan etnik grupların coğrafi dağılımı, bu dağılımın dönüşümü ve nedenlerinin anlaşılmasına imkan vermektedir.

Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) araştırmacılara il bazında sunduğu, anadil, konuşulan dil ve din verileri temel alınmış. Özellikle anadil sorusunun ilk defa sorulduğu 1927 yılından başlayan haritalandırma çalışması, anadil, ikincil dil ve din sorularına verilen cevaplar çerçevesinde 21 anadil²⁶, etnik dönüşümü/azalmayı görmeye imkân sağlıyor. Çalışmanın çıkış noktasını ise bu etnik kategorileri şekillendiren politikaları anadil verileri üzerinden tartışma amacı oluşturuyor:

“Eldeki çalışmanın özgün katkısı, etnik dağılımın coğrafi olarak haritalanmasıdır. Bu açıdan çalışma, öncelikle tek bir etnik gruba odaklanmamakla farklılaşıyor. Dönem veya vaka analizlerinin çoğu, tek bir bölgeden veya etnik/dini gruptan hareketle meseleyi ele almaktadır (özellikle Kürtler ve son zamanlarda artan sayıda olmak üzere Ermeniler gibi). Söz konusu coğrafyadaki etnik grupları birlikte ve kapsamlı bir şekilde ele almaya çalışan araştırmalar da, daha ziyade ansiklopedik bilgi dökümü (etnik grubun tanıtımı, yaşadığı bölgeler vs. gibi) şeklindedir. Bizim çalışmamız ise, farklı grupları ele almakla birlikte, bu grupların nitelikleri üzerinden değil, nüfus ve iskan politikaları üzerinden ilerlemekte ve bu coğrafyadaki hareketlilik ve dağılımlarını ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle, çalışmamızın amacı, “etnisite” kavramını/olgusunu tanımlamak veya tartışmak değil, bu kavramı/olguyu nesnesi olarak alan politikaların etkisini göstermektir”²⁷.

Osmanlı İmparatorluğu'nda modern anlamda ilk nüfus sayımı, asker ve vergi potansiyelini (özellikle gayrimüslimlere şahsi vergi uygulaması getirmek) görmek için, 1831 yılında yapılmıştır. Sayımda sadece erkek nüfus sayılmış ve din bazında etnik özellikler kategorize edilmiştir. Sayımda 4 milyona yakın erkek nüfusun dini-etnik cemaatlere göre dağılımına bakıldığında, Müslüman nüfus fazla olmakla birlikte gayrimüslimlere nazaran dramatik bir üstünlüğü görünmemektedir²⁸. Bu sayımdan sonra 1844 yılında yapılan sayım da ekonomik, idari ve askeri amaçlarla yapılmıştır. Tuna vilayeti ve kısmen Irak'ı da kapsayan; Osmanlı vatandaşı olanlara Tezkere-i Osmanie (Osmanlı nüfus cüzdanı) vermek amacı da taşıyan ve 1866 yılında başlayıp

²⁴ Foucault, *Özne ve İktidar*, s. 112.

²⁵ Şükrü Aslan - Sibel Yardımcı, Murat Arpacı, Öykü Gürpınar, *Türkiye'nin Etnik Coğrafyası: 1927-1965 Ana Dil Haritaları*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yay., 2015, İstanbul.

²⁶ Bu diller: Abazca, Acemce, Arapça, Arnavutça, Boşnakça, Bulgarca, Çerkesce, Ermenice, Gürcüce, Kıptice, Kürtçe, Lazca, Lehçe, Macarca, Pomakça, Rumca, Rumence, Türkçe ve Yahudice'dir. Bazı örneklerde dini inanca dair veriler bunları ikame etmek veya desteklemek üzere kullanılmış. Yahudice ifadesi, nüfus sayımlarında geçtiği şekilde kullanılmış (aynı kitap, s. 12).

²⁷ *Türkiye'nin Etnik Coğrafyası: 1927-1965 Ana Dil Haritaları*, s.10.

²⁸ *Türkiye'nin Etnik Coğrafyası: 1927-1965 Ana Dil Haritaları*, s. 40.

1873 yılında biten kapsamlı bir sayım yapılmıştır. Bu sayım, bölgesel olmasına rağmen, Osmanlı bürokrasinin nüfus konusunda modern bir bakış geliştirdiğinin önemli bir işareti olması anlamında önemli olmaktadır. 1881/1882 yıllarında başlayan ve 1893 yılında sonuçlanan sayım daha modern tekniklerin kullanıldığı; kadınların sayısı, yaş, medeni durum, etnik, dinsel aidiyet, meslek vb gibi bilgilerin de yer aldığı bir sayım olmuştur. Sayımda ayrıca sicile kayıt sistemi uygulanmış, her kişiye bir nüfus tezkeresi verilmiş ve devletle ilişkide nüfus tezkeresi zorunlu tutulmuştur. Kaydolmayanlar için de para ve hapis cezası gibi yaptırımlar getirilmiştir. Son olarak, 1903 yılında başlayan ve 1906 yılında biten bir sayım daha yapılmıştır. Ayrıntılı biyolojik fenomenler sunması hasebiyle bu iki sayımın sağladığı verilerden hareketle modern nüfus bilim yöntemlerinden faydalanarak doğurganlık, evlilik, ölüm oranları vb hesaplanması mümkün olmuştur. İmparatorluğun etnik coğrafyasını değerlendirmek açısından bu son iki sayım başlıca verileri sunmaktadır. 1914 yılında genel nüfus verileri yayınlanmış ama bu veriler 1906 nüfus sayımına yaslanarak hesaplanmıştır. 1906 Nüfus sayımında, 15,5 milyon olan Müslüman nüfusa karşın, 5,3 milyon gayrimüslim yaşarken²⁹; 1914 yılında açıklanan genel nüfus verilerine göre 12 milyon olan Müslüman nüfusa karşın 4 milyon da gayrimüslim (Balkan Savaşları'ndan sonra Osmanlı'dan ayrılan toprak ve nüfus kaybının etkisiyle) vatandaş bulunmaktadır³⁰.

Balkan Savaşları'ndan sonra İttihat ve Terakki'nin nüfus ve etnisite siyasetinde nedensel olarak iki önemli değişim doğurmuştur. İmparatorluk Balkanlar'daki topraklarını kaybetmesiyle, buralardan milyonlarca Türk-Müslüman nüfusun Andalolu'ya göç etmesine neden olmuş böylelikle Türk-Müslüman nüfus çoğunluk olmuştur. İkinci önemli değişim bu sonuç üzerinden bina olan, İttihat ve Terakki'nin ideolojik bağajında öncesinde de olan Türk milliyetçiliği politikalarının daha radikal bir moment yakalamasıdır. Bu moment Cumhuriyet döneminde de hız kesmeyecektir.

Çalışmanın 1927-65 dönemini kapsamasının nedeni, 1965 yılından sonraki³¹ anadil verilerini yayınlamaması ve TÜİK'in yayınladığı istatistikler içerisinde, yalnızca bu dönem boyunca sorulan anadil verisinin olmasıdır. İkinci olarak, anadil verisinin etnisite kategorisini bu değişken üzerinden takibini mümkün kıldığı içindir.

Nüfus sayımı verilerinin etno-coğrafi dağılımı anlamak için üç tip harita oluşturulmuş. İlki tek değişkenli anadil haritalarıdır. İkinci grup, il nüfusları zeminine oturtulmuş, pasta-grafik şeklinde görselleştirilmiş ana dil haritalarını içermektedir. Türkçe baskın dil konumunda olduğundan diğer dillerin oranını daha iyi görmek için, yıllara göre Türkçe konuşan nüfusu gösteren zemin üzerine, diğer dillerin dağılımını gösteren pasta-grafikler oluşturulmuştur.

Türkçe konuşan nüfusun dışındaki etno-dilse grupların, iki istisna dışında, dramatik bir düşüş yaşadıkları görülmektedir. Bu iki istisna, Türkçe dışında anadili olan grupların aksine lineer bir artış gösteren Kürtçe ve Arapça'dır. Arapça konuşan nüfus, 1927 yılındaki sayımda 134 bin dolaylarındayken, 1965 yılında 365 bin civarına kadar çıkmıştır. Kürtçe konuşan nüfus 1927 sayımında 1 milyon 184 bin civarındayken, 1965 yılında 2 milyon 200 bin civarlarına tırmanmıştır. Ama bunda ilginç olan bu iki dilin toplam nüfus içerisindeki payının yıllar geçtikçe düşmesidir. Türkçe'den sonra en çok konuşulan dil olan Kürtçe, 1927-1965 sayımlarında toplam nüfus içerisindeki konuşulma yüzdesi %9'dan %7'ye düşmüştür. Buna karşın 1927 sayımında ana dili Türkçe olan nüfus 11 milyon 700 bin civarı ve toplam nüfus içerisindeki oranı %86,41 iken; 1965 yılındaki sayımda 28 milyonu aşmış ve toplam nüfus içerisindeki oranı da %90,11'e çıkmıştır.

²⁹ A.g.e., s. 41-43.

³⁰ A.g.e., s. 46.

³¹ 1965-1985 yılları arasında da yapılan nüfus sayımlarında anadil sorusu yer almaktadır. Ama 1970 sayımından başlayarak 1985 yılı sayımı da dahil anadil verileri araştırmacıların ulaşımına kapalı bulunuyor.

Düşüş yaşayan dillere örnek vermek gerekirse: Abazca konuşan nüfus, 1935 yılında, tüm Türkiye'de 10 bin civarındayken, 1965 yılına gelindiğinde bu sayı 2 bin civarına kadar düşmüştür. Bulgarca konuşan kişi sayısı 1927'de 20,554'den, 1965 yılında 4,086'ya düşmüştür. Ermenice konuşan kişi sayısı, 1927 sayımında 64,715 iken, 1965 sayımında 33,084'e kadar gerilemiştir. Lazca konuşan kişi sayısı 1927-65 arasında 63,263'ten, 11,668'e düşmüştür. Rumca konuşan kişi sayısı, 119,824'ten 48,095'e düşmüştür. Son olarak Yahudi nüfusu, 68,860'tan 1965'e gelindiğinde 9,981'e kadar düşmüştür.

Nüfus hareketliliğinin iller bazındaki değişimleri de ilginç sonuçlar doğurmuştur. 1927 sayımında ana dil olarak Ermenice konuşan nüfusun yaklaşık %70'i İstanbul'da bulunmakta; geri kalanıysa ağırlıklı olarak Doğu Anadolu'daki illerine yayılmış durumdadır. 1935 yılına gelindiğinde ise iki şehirde önemli bir hareketlenme gözlemlenebilmektedir: Artvin'de 1927 sayımında neredeyse hiç Ermenice konuşan bulunmazken, 1935'te bu sayı 2.031 kişiye ulaşmış; Elazığ'daysa Ermenice konuşan nüfusta %70 oranında bir azalma söz konusudur.

Kitapta, yıllara göre hazırlanan ana dil-haritalarıyla, Türk(çe) dışındaki etno-dilsel nüfusun yıllar geçtikçe nasıl eridiği çok daha net bir şekilde görülmektedir. Beş yılda bir yapılan nüfus sayımlarından oluşturulan il bazlı haritalarla görsel ve hızlı bir şekilde nüfusun hareketleri, yıllar geçtikçe başka diller konuşan insanların sayısının azalışının izi sürülebilmektedir. Kitap devlet(ler)in nüfus, nüfus sayımları ve istatistikle ilişkisinin sadece-idari- bilgi üretme sürecinden ibaret olmadığını; gerçek hayatta karşılığı olan ve bizzat hayata müdahale etme politikaların kılavuzluğunu sağladığını göstermesi anlamında önemli bir çalışmadır.